Համառօտ ակնարկ Նոր Ջուղայի Ամենափրկիչ վանքի շրջափակում գտնուող տապանաքարերի վրայ

Լ. Գ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Նոր Ջուղայի ազգային գերեզմանատունը, շուրջ չորս հարիւր տարուայ իր անցեալով, եւ աւելի քան 50 հազար տապանաքարերով ու 288,175 քառակ. մեթր տարածութեամբ, ներկայացնում է մի բացօթեայ թանգարան։

Այնտեղ թաղուած են հայ խոջաներ ու յայտնի վաճառականներ, հայ աշուղներ ու մտաւորականներ, հայ արհեստաւորներ ու արուեստաւորներ, առաջնորդներ ու հոգեւորականներ. կոյսեր ու մայրապետներ, նահատակներ, ինչպէս եւ հարիւրաւոր եւրոպացիներ, գեսպաններ ու քաղաքական գործիչներ։

Նոր Ջուղայի նոր ու վաւերական պատմութիւնը գրելու համար, անհրաժեշտ է ուսումնասիրել այս տապանաքարերի արձանագրութիւնները, որոնք իրենց մէջ պահում են դարաւոր անցեալը. իսկ նրանց տակ ննջում են Նոր Ջուղայի փառաւոր անցեալի պատմութիւնը կերտող յաւէտ անմոռաց անձնաւորութիւնները։

Ահա այս դարաւոր անցեալը երեւան բերելու համար, հայերից բացի, բազմաթիւ եւրոպացիներ իրենց հեռաւոր ազգակիցներին գտնելու յոյսով, փնտռտուքի են ելնում այս լուռ ու անխօս տապանաքարերի մէջ։

Անհրաժեշտ է աւելի երկար կանգ առնել Նոր Ջուղայի գերեզմանատան, կամ՝ ըստ տեղական արտայայտութեան, հանդստարանի վրայ, որ յոյս ունենք այլ անգամ առիթ կ՝ունենանք։ Ներկայիս մեր խօսքը վերաբերում է Նոր Ջուղայի Ամենափրկիչ վանքի շրջափակում գտնուող տապանաքարերին։

Բացի ազգային եւ ընդհանրական այս գերեզմանատանից, որի մասին նշեցինք վերեւում, Նոր Ջուղայում գտնուող մէկ տասնըեակից աւելի եկեղեցիների շրջափակերում եւս կան հարիւրաւոր շիրիմներ, որոնք պատկանում են եկեղեցու հիմնողներին, նրանց ազգակիցներին, կամ՝ այդ թաղում յայտնի դէմքերին, նահատակներին եւ անգամ վրացի երեւելիներին(1)։

Ինչպէս գերեզմանատան, այնպէս էլ եկեղեցիների ու Ամենափրկիչ Վանքի շրջափակերում գտնուող տապանաքարերից, մասամբ օգտուել են մեր պատմաբաններն ու բանասէրները։ Խոջա Նազարի եւ այլ վաճառականների տապանաքարերի տուեալներից օգտուել են Նոր Ջուղայի պատմագիր Յարութիւն Տէր Յովհաննէսեանցը ու բանասէր Յարութիւն Քիւրտեանը։ Աշուղների, երգասացների, հոգեւորականների ու այլ տապանաքարերի տուեալներից օգտուել են Սրամ Երեմեանը, տոզերիս հեղինակը, ու այլ բանասէրներ։

Արհեստի ու արուեստի, եւ այլ նման կարգի տապանաքարերից շուրջ 140-ը վերարտանկարելով մանրանկարների է վերածել Աբրահամ Գուրգէնեանը, որոնք այսօր մաս են կազմում Նոր Ջուղայի թանգարանի նկարներին։

Եկեղեցիների շրջափակում գտնուող տապանաքարերի մէջ, առանձնապէս իր կարեւոր տեղն ունի Ս. Ամենափրկիչ վանքը, որոնց մասին, ինչքան ծանօթ է մեզ, ցարդ ընդհանուր մի ուսումնասիրութիւն կատարուած չէ։

Յոյս ունեմ որ այլ առիթով հնարաւոր կը լինի անդրադառնալ նաեւ Նոր Ջուղայի միւս եկեղեցիների մէջ գտնուող տապանաքարերին, որոնք եւս իրենց հերթին ունեն պատմական եւ ազգագրական արժէք։

Ամենափրկիչ Վանքի շրջափակում ներկայիս կան 62 տապանաքարեր, որոնց մէջ առանձին կարեւորութիւն են ներկայացնում Իրանա-Հնդկաստանի թեմի առաջնորդների շիրիմների արձանագրութիւնները։

---

1. Անցեալում, այս տապանաքարերից՝ որոնք կրում են հայերէն ու վրացերէն արձանագրութիւններ, օգտուել է վրացի գիտնական Դոկտ. Մագալի Թուդուին։

Առաջնորդների տապանաքարերի, ինչպէս եւ միւսներից ոմանց արձանագրութիւնները բերուած են Նոր Ջուղայի պատմութեան, ինչպէս եւ այլ մի քանի գրքերում, ու մամուլում տեղ գտած յօդուածներում։ Միւսները մնում են գրեթէ անծանօթ։

Տապանաքարերը, ըստ իրենց արձանագրութեանց, կարելի է բաժանել երեք մասի.

1.— Հոգեւորականների,

2.— Աշխարհականների,

3.— Եւրոպացիների։

Այս երեք բաժիններն եւս ըստ էութեան բաժանւում են. հոգեւորականները՝ առաջնորդների եւ միաբանների, աշխարհականներն ու եւրոպացիները (զարձեալ աշխարհականներ)՝ կիների եւ այրերի, ինչպէս նաեւ՝ նահատակուածների ու սովորական մահացեալների։

Տապանաքարերը գտնւում են հետեւեալ մասերում.

1.— Եկեղեցու բեմի ներքնայարկում,

2.— Եկեղեցու գաւթում՝ հիւսիսային մուտքի մօտ,

3.— Զանգակատան շրջափակում, կամ՝ եկեղեցու արեւմտեան կողմում։

1.— Եկեղեցու բեմի ներքնայարկում գտնւում են երկու տապանաքարեր, որոնք պատկանում են երկու առաջնորդների։ Ջուղայի առաջին տպարանի հիմնադիր Մաչատուր Կեսարացուն, եւ Վանքի տաճարը վերակառուցող Դաւիթ Եպիսկոպոսին։

2.— Եկեղեցու գաւթում կան տասը տապանաքարեր, որոնցից ութը պատկանում են հոգեւորականների (վեց առաջնորդ եւ երկու միաբան), իսկ երկուսը՝ ռուս հիւպատոսների։

3.— Զանգակատան շրջափակում գտնւում են 50 տապանաքարեր, որոնցից 14–ը՝ հոգեւորականների, 34–ը՝ աշխարհականների, եւ 2–ը առանց արձանագրութեան։

Բոլորի ընդհանուր պատկերն է՝ 24 հոգեւորական (11 առաջնորդ, 10 միաբան, 3 քահանայ), 36 աշխարհական (13 եւրոպացի, 5 կին), 2 անյայտ, գումար՝ 62։

Ստորեւ բերում ենք ամբողջական ցանկը, սկսելով եկեղեցու ներսից, տապանաքարերի հերթականութեամբ, ինչպէս որ նշանակւած են յատակագծում.

1· ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՆԵՐՍՈՒՄ ԳՏՆՈՒՈՂ ՏԱՊԱՆԱՔԱՐԵՐ

	ԱՆՈՒՆ ԱԶԳԱՆՈՒՆ	Ծն. եւ մահուան թուական	Տապանաքարի չափ սմ.	Պաշտօն
1	Խաչատուր Վրդ· Կեսարացի	1590–1646	168×36	Առաջնորդ
2	Դաւիթ Եպիսկոպոս	–1683	192×54	»

2· ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳԱՒԹՈՒՄ ԳՏՆՈՒՈՂ ՏԱՊԱՆԱՔԱՐԵՐ

1	Եզնիկ Ծ· Վրդ· Երկարակեցեան	–1922		Հոգեւ· սպանուած
2	Յովհաննէս Արքեպ· Սուրէնեան	1787–1848	158×46	Առաջնորդ
3	Յարութիւն Արքեպիսկոպոս	1751–1810	175×54	»
4	Աստուածատուր Եպիսկ· Ֆարհաբադցի	–1745	173×49	»
5	Թադէոս Արքեպս· Բէգնազարեան	1795–1863	186×65	»
6	Միքայէլ Ծ· Վրդ· Սնկերտցի	–1805	119×50	Միաբան
7	Մովսէս Եպիսկոպոս	–1725	275×92	Առաջնորդ
8	Դաւիթ (Բ·) Եպիսկոպոս	–1728	275×92	»
9	BORIS PREDBRAGENSKY (Բորիս Ալէքսանդրովիչ Պրեօբրաժենսկի)	1870–1914	152×47	Ռուս փոխ հիւպատոս
10	ALEXANDRE DEKAVER	–1815	136×46	» » »

3· ԶԱՆԳԱԿԱՏԱՆ ՇՐՋԱՓԱԿԻ ՏԱՊԱՆԱՔԱՐԵՐ

1	Վարդան Աւ· Քհնյ· Վարդանեան	1870–1956	158×60	Քահանայ
2	Գարեգին Աւ· Քհնյ· Կիրակոսեան	1881–1946	159×70	»

3	Կարապետ Աւ· Քհնյ· Թումիկեան	1868–1957	157×60	»
4	Ղուկաս Քալանթար որդի Սուքիասի *	–1835	116×55	Աշխարհական
5	Գալուց Տէր Յովհաննիսեան *	–1825	122×41	Աշխարհական Ջուղայեցի
6	Սարալու դուստր Ամի Սարգսի *	–1712	182×52	» »
7	Աբրահամ Վարդապետ	–1837	146×57	Միաբան
8	Նազար Աղա խալդարենց, որդի խոջայ Սարհատի *	–1737	163×52	Վաճառական
9	Գրիգոր Աղա որդի խոջայ Մինասենց Սէթ Աղի *	1699–1746	190×46	
10	Սէթ Աղա, որդի խոջայ Մինասի *	–1712	204×46	
11	Ղազար (?) Վարդապետ	–1791	150×44	Միաբան
12	Կարապետ Արքեպիսկոպոս	–1853	156×41	Առաջնորդ
13	Անդրէաս Վրդ· Սարգսեան	–1855	125×42	Միաբան
14	Մկրտիչ Եպսկ· Թաւրիզեցի (Ն· Ջ· Թաղ)	–1787	160(?)×62	Առաջնորդ
15	Գէորգ Վարդապետ (գրութիւնը ջնջուած է)	1693–1768	185×62	»
16	(Արձանագրութիւն չունի)		160×45	
17	Ուռկէնց (?) Գրքինի դուստր եւ Տիկին Ջախսաթունէնց Սափար Աղի	–1677	190×56	Ժրաջան տիկին
18	Գէորգ (?) (Լեզուաբան եւ յայտնի վաճառական)			Վաճառական
19	Մարիամ Գէորգեան (թերեւս վերինի կինը)	–1710	176×41	
20	Գոլչինէ (?) Աղին (?)	–1727	100×49	

(*) Աստղանիշ կրողները մարմար տապանաքարեր ունեն:

21	Վարդան	–1793	104×49	Վանքի մառանապետ
22	JOHN TAYLOR ESQ. M.D.	–1822	147×45	Բժիշկ, մեռած Շիրազ
23	JOHN A. DRFORD *	1850–1869	66×38	
24	GEO(RGE) MALCOLM ESQ.	1805–1826	114×36	Մեռած Եազդ-խաստուր
25	CHARLES DARNLEY STUART	1805–1826	134×37	» »
26	ANDREW JUKES ESQ. *	1778–1821	169×43	Պարսից Ծոցի քաղաքական գործակալ
27	STUART CUMMINC Mc DONALD	1867–1868	88×47	
28	FRED(RIC)K W(ILLIA)M WADDELL *	1871–1871	80×46	(Միամեայ)
29	Գորգին (?) սպասաւոր Թիֆլիզեցի Խոսրով Խանի	–1823	157×56	Սպասաւոր
30	CLAUDIUS JAMES	–1821	136×44	Մեռած Շիրազ
31	MAJOR ARTHER (ST)OCK	1776–1831	102×40	
32	JOHSTANLE YHUGHES (TELEGR.)	1843–1871	91×41	Հեռագրիչ
33	Շահնազար Յովհաննէս Թահմազեան Սարանցի	1842–1861	122×40	Նահատակուած
34	EVELINE GORDON BRUC(E) *	1872–1873	100×46	
35	Աւետիք Կ. Զօրաբեանց	1842–1925	154×53	Հայկաբան վարժապետ եւ վանքի ատենադպիր
36	Յաւրէ (?) Բազեթցի Ոհանի որդի	–1747	58×38	Նահատակ
37	Կատան դուստր Տէր Մարգարի	–1771	83×38	

38	Ղազար Վարդապետ	–1814	116×32	Միաբան
39	Ստեփանոս Վարդապետ Համադանեցի	–1790(?)	130×40	»
40	Ստեփանոս Վարդապետ	–1759	92×44	»
41	Վառվառէ Գ. Քանանեան	1845–1935	192×70	Հիմնադիր եւ բարեբարուհի Գէորգ Քանանեան դպրոցի, Ն. Զ.
42	FREDRICK KNOX HARRIS H.B.M'S*	1889–1917	116×80	Փոխ հիւպատոս
43	CATHERINE MARY IRONSID M.D.	1872–1921	190×86	
44	Գէորգ Եպիսկոպոս		180×48	Միաբան
45	Յովհաննէս Եպիսկ. Էջմիածնեցի	–1817	200×54	Առաջնորդ
46	Խոջայ Յովհաննէս Մարգար Ծաւէլէնց(2)	1610–1650	200×61	Բարերար
47	Մարիանէ Ջամալեանց	–1710(?)	194×42	Զանգակատան կառուցողի մայրը
48	(Անընթեռնելի)		203×50	
49	Ռոստոմխան Էնակոլոփեանց	1822–1843	197×79	Նահատակուած
50	Մարգարէ որդի Դիլաբէնց Ստեփանոսի	1675–1700	188×50	

2. Այս տապանաքարը 1968 թուին բերուել է Ս. Յովհաննէս Ծաւէլենց աւերուած եկեղեցուց:

Նկարի վերեւում մի խաչքար, որ գտնւում է Խաչատուր Կեսարացու եւ Դաւիթ Եպիսկոպոսի շիրիմների մօտ: Ներքեւում՝ զոյգ առաջնորդների տապանաքարերը:

Մանրանկար՝ ԱԲՐԱՀԱՄ ԳՈՒՐԳԷՆԵԱՆԻ

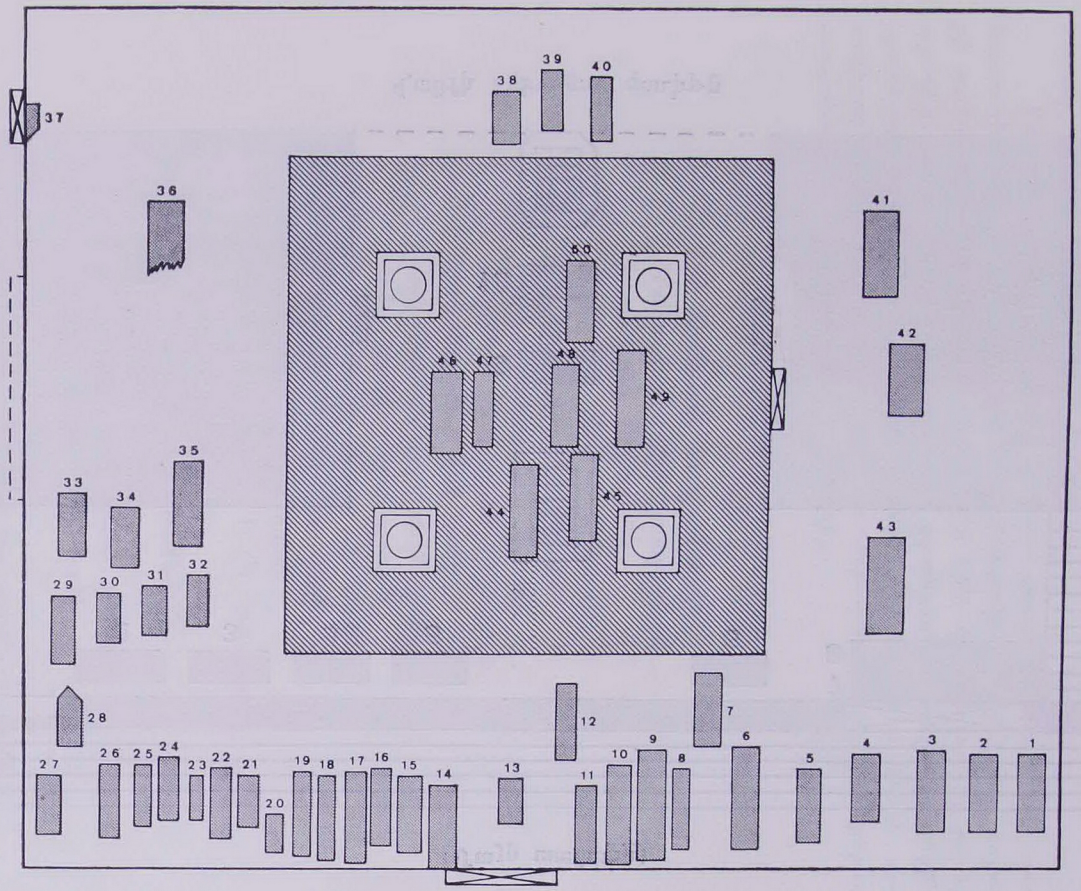

Վանքի գանգակատունը՝ շրջափակի տապանաքարերով

(Մայր տաճարը)

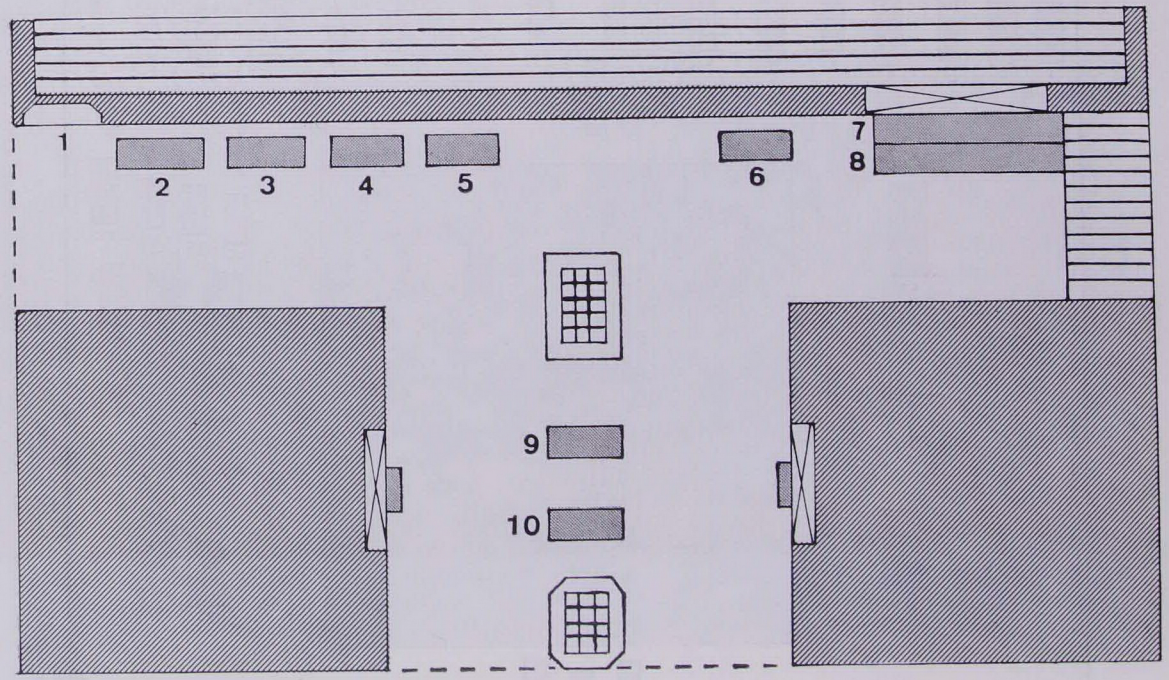

Վանքի եկեղեցու գաւիթը

Անցեալում՝ Վանքի գլխաւոր մուտքի դիմացի բակում կային մի վրացու եւ մի քանի այլ տապանաքարեր, որոնք թերեւս բերուել էին աւերուած եկեղեցիներից եւ օգտագործուել գետինը սալայատակելու համար, որոնք վերջին տարիների նորոգութիւնների ժամանակ, մնացին խճաղիւսների տակ(3)։

Տապանաքարերի մի մասի արձանագրութիւններն ունեն բանաստեղծական ձեւ եւ հետաքրքիր բովանդակութիւն, որոնց բոլորի արձանագրութիւնները լաւ կը լինէր եթէ կարողանայինք բերել այստեղ, բայց հանդէսի սուղ էջերը դրանցով զբաղեցնելը տեղին չգտնելով, այստեղ դրի ենք առնում մի քանի նմուշներ միայն, առաջնորդներին, աշխարհականներին եւ եւրոպացիներին վերաբերող տապանաքարերի արձանագրութիւններից։

1· *ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԿԵՍԱՐԱՑԻ*

«Ի հանգստի աստ ամփոփի,
Մաքուր մարմին վարդապետի,
Խաչատրոյ Սրբազանի,
Հետեւողի Տեառն Յիսուսի,
Որ էր տեղաւ Կեսարացի.
Գործով սուրբ հեզ եւ արի,
Բարձեալ յուս զլուծ Քրիստոսի
Առաջնորդէ նորին հօտի,
Երեսնամեայ այս գործ յանձնի,
Սմա նստիլ յայսմ աթոռի,
Կրէ յանձին զվարս անմարմնի,
Մնա միւնչեւ յիսուն վեցի,
Յաղցաւորացս նա զատի,
Հազար Ղ (90) եւ Ե (5) թուի»։

2· *ԴԱՒԻԹ ԱՌԱՋՆՈՐԴ*

«Աստ կայ եդեալ գանձ ըղձալի,
Զնշխար ումեմն սրբազանի,

3· Սրանցից վրացերէնն ունէր հետեւեալ արձանագրութիւնը՝

«Տապան Թլֆիզցի
Գ(ԱՍ(?))պարի որդի
Գօրէնց Մուրատին
Թվ· ՌՃԿԵ (1716)»։

Քաջ բաբունոյ Տեառն Դաւթի,
Շօշ քաղաքի գլուխ արհի,
Որ էր սնեալ ի սոյն գեղջի,
Բնիկ ազգաւ Ջուղայիցի,
Առաջնորդեաց յայսմ նահանգի,
Լ (30) ամօք Ը (8) աւելի,
Ռճ (1100) հայոց թվի,
ԼԲ (32) եւս աւելի (1683),
Յորում ամս առ Տէր փոխի,
Նոյեմբերի Դ (4)»(4)։

3. ՎԱՌՎԱՌԷ Գ. ՔԱՆԱՆԵԱՆ

«ՇԻՐԻՄ
ԱԶՆՈՒԱՓԱՑԼ
Տ. ՎԱՌՎԱՌԷ
Գ. ՔԱՆԱՆԵԱՆԻ
ՀԻՄՆԱԴՐԻ
ԳԷՈՐԳ
ՔԱՆԱՆԵԱՆ
ԴՊՐՈՑԻ
ՆՈՐ ՋՈՒՂԱՅՈՒ
ՀԱՆԳ Ի 23 ԴԵԿՏ.
1935 ԱՄԻ
Ի ՀԱՍԱԿԻ
90 ԱՄԱՑ»։

4. ՌՈՍՏՈՄԽԱՆ ԷՆԱԿՕԼՕՓԵԱՆՑ

«ՀԱՆԳԻՍՏ
Պայազատ Ռոստոմխանի
Սամը Դօվլէ Սողոմոնխանեան
Էնակօլօփեանց
Ի 17 Հոկտ. 1843
Ի հասակի 21 ամաց,

---

4. Նոր Ջուղայի պատմագիրը, տողերի սխալ ընթերցման հետեւանքով տեղի է տուել սխալութիւնների, որը սրբագրում ենք այստեղ։ (Տես՝ Յարութիւն Թ. Տէր Յովհաննեսեանց, *Պատմութիւն Նոր Ջուղայու որ յԱսպահան*, Բ. հատ., Նոր Ջուղա, 1881, էջ 29)։

Ջերմ ի հաւատ Քրիստոսի,
Ատեաց զշուք աշխարհի,
Արբ զմահ լեալ նահատակ,
Թողլով զօրհնեալ յիշատակ»(5)։

5. **JOHN TAYLOR**

SACRED TO THE MEMORY OF
JOHN TAYLOR ESQ. M.D.
OF THE BOMBAY MEDICAL
ESTABLISHMENT
WHO DEPARTED THIS LIFE
AT SHIRAZ THE 5 DEC. 1822
AND LIES HERE IN TERRED

6. **FREDRICK KNOX HARRIS**

SACRED
TO THE MEMORY OF
FREDRICK KNOX HARRIS
H.B.M.'S VICE CONSUL
AT ISFAHAN
BORN DECEMBER 21, 1889
DIED APRIL 20, 1917
. . . . . .
R. I. P.

7. *ԱՒԵՏԻՔ Կ. ՁՕՐԱԲԵԱՆՑ*

«Մահարձան
Յիշատակի
Պարոն
Աւետիքի Կ. Զօրաբեանց
Հայկարան Վարժապետին
Եւ բազմաշխատ

---

5. Ունի կապտագոյն մեծ տապանաքար, որի վրայ ագուցուած է փոքր մարմար եւ վրան գրուած արձանագրութիւնը։ Քարի կողքերին ունի բարձրաքանդակ զինուորական շարքեր եւ դէմքը նուրբ շղարշով ծածկուած կնոջ եւ ձիաւոր իշխանի ու հետեւորդների գեղեցիկ քանդակներ։

Ատենադպրի Վանուցս
Որ ի հասակի 82 ամաց
Հանգեաւ 7 Յունվարի
1925

Հաւատարիմ պաշտօնեայդ,
Մայրավանիս փրկչական,
Զամս յիսուն ճգնեցար,
Յերկս քոյին պաշտաման,
Ի ծոց վանուցս ամփոփեալ,
Մարմնոյդ աճիւն երկրաւոր,
Արժանապէս յարգեցաւ,
Անխոնջ վաստակդ բեղմնաւոր,
Գորովասիրտ ծնողիդ,
Տրտմեալ դստերքդ եւ որդիդ,
Ողբան զմահդ վշտալի,
Յոյժ սիրեցեալ հայրիկիդ»։

8· ԿԱՏԱՆ ՏԷՐ ՄԱՐԳԱՐԻ

«Այս է տապանս
Տէր Մարգարի դուստր
Կատանին
Թվն· ՃԾԶ (1771) Ադար Ը (8)»։

Տապանաքարերից ոմանց գրութիւնը ոտքի տակ մաշուել կամ անձրեւի ու ձիւնի հետեւանքով կոտրտուել եւ դարձել են անընթեռնելի, նրանց արձանագրութեանց պահպանումով դէթ աշխատենք փրկել յաւիտենական կորուստից։

THE TOMBSTONES IN THE COURTYARD OF NEW JULFA'S ALL-SAVIOUR MONASTERY

L.K. MINASSIAN

(Summary)

To this day, there exist in the courtyard of New Julfa's All-Saviour monastery 62 tombstones. Of these, 24 belong to clergymen (11 prelates, 10 friars, and 3 priests), 36 belong to laymen (of which 13 are Europeans: Russian and English proconsules, politicians, doctors, etc.), and two are unknown. The inscriptions on these tombstones are interesting and helpful for the study of the history of New Julfa between the 17th and 19th centuries. Of special significance are the inscriptions on the gravestones of the prelates of the Irano-Indian diocese.

(At the end of this article, the author presents eight of those inscriptions, including the one which belongs to Khachatour Kessaratsi (1590-1646), the founder of New Julfa's first printing press).